

REFLECTIES OP HET WOONDOMEIN

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	7
Identiteit in het woondomein: woonassertiviteit en sociale cohesie <i>Fred Sanders</i>	
1 Woonassertiviteit en burgerschap, een gelukkig huwelijk? <i>Jan Steyaert</i>	15
2 Woonmilieu, leefstijl en levensloop <i>Jos Smeets</i>	37
3 Intermezzo: Communities <i>Han Michel</i>	57
4 Het 'wij' van de wijkgedachte: De biografie van een stedenbouwkundig subject <i>Kees Doevendans</i>	63
5 Fragmenten van community in de poreus geworden stad. San José tussen verstrooien en omheinen <i>Anne Schram</i>	89
6 (Re)constructie van 'plekken' als strategie voor community building <i>Johan van Zoest</i>	125
7 Consumenten in het woondomein: kansen voor hedendaagse communities <i>Fred Sanders</i>	137
Literatuur verwijzingen	153
Over de auteurs	173
Foto verantwoording	171

VOORWOORD

De vraag naar de betekenis van het wonen staat onverminderd in de belangstelling. Het traditionele thema van de volkshuisvesting wordt langzamerhand vervangen door concepten als het woondomein, of het denken in termen van woon- en leefmilieus, woondiensten en leefstijlmanagement. In dit hedendaagse woondomein is sprake van een steeds aanwezig spanningsveld tussen het individu en de gemeenschap: tussen voortgaande individualisering en tegelijk de vraag naar (re)constructie van sociale samenhang.

Nu de bewoner zich heeft ontwikkeld tot een individuele woonconsument, is vrijheid om de eigen woonwensen te realiseren van meer belang geworden, net als het kiezen van een eigen levensstijl die ook in het wonen uitdrukking vindt. Meer dan voorheen is daarom reflectie nodig op de betekenis van het wonen, op de traditionele geografische kaders als 'buurt' en 'wijk', de habitus van de bewoner in termen van samenwonen en burgerschap, de veranderende context van de verzorgingsstaat en de rol van woningcorporaties.

Woonassertiviteit is een concept waarin een aantal van deze (vaak ook tegenstrijdige) tendensen zijn samengebundeld. Naast het vakkundig bouwen voor een geliberaliseerde markt, hebben de woningcorporaties vooral ook als opdracht om bewoners, huurders, klanten en hun woondomein zodanig te faciliteren dat een eenvoudig 'woon-consumentisme' verdiept kan worden tot een dimensie waarin ook individuele en gezamenlijke verantwoordelijkheid ontstaat - ruimte biedend aan nieuwe vormen van sociale en territoriale binding.

Deze bundel is een initiatief van drs.ir. Fred Sanders van Woningcorporatie ZVH en kwam tot stand in samenwerking met de Faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Eindhoven. Dank gaat uit naar de Editorial Board, bestaand uit prof.ir. Donald van Dansik, dr. Frits van Engeldorp Gastelaars en prof.ir. Jan Westra. Zij begeleidden het ontstaansproces op inhoudelijke wijze en boden een kritische blik die bijzonder motiverend was. Ook is dank verschuldigd aan drs. Delene Engelbrecht en Yvonne Oud voor de vele ondersteunende werkzaamheden.

De opgenomen artikelen vormen een eerste aanzet en verkenning rond de geschetste thematieken van woonassertiviteit, woonmilieus, community en sociale cohesie: onderwerpen die verder onderzoek en ontwerp vragen.

FRED SANDERS

INLEIDING

IDENTITEIT IN HET WOONDOMEIN: WOONASSERTIVITEIT EN SOCIALE COHESIE

Latente onvrede

Dankzij een grote bouwproductie is het woningaanbod in Nederland sinds de jaren zeventig enorm toegenomen; er zijn woningen geproduceerd die aan redelijke eisen voldoen en in een goed verzorgde omgeving liggen. Ook heeft de burger door een toegenomen mobiliteit meer geografische speelruimte gekregen, waardoor een grotere vrijheid van vestiging is ontstaan. Toch lijkt er een latente onvrede over de omvang en de kwaliteit van het aanbod algemeen aanwezig. Het domein van wonen is een technocratische wereld; er wordt eerder gezocht naar oplossingen dan dat vraagstukken worden geanalyseerd. Wel wordt die onvrede duidelijk in maatschappelijke signalen vanuit zowel de politiek als het publiek. De landspolitiek doet regelmatig een oproep om meer bouwproductie, en op lokaal niveau worden de nieuwe wijken vaak openlijk bekritiseerd. Terwijl er veel betaalbare koopwoningen lange tijd te koop staan, zijn er lange wachttijden voor huurwoningen. Maar landelijk zijn er ook steeds meer initiatieven om bijzondere nieuwe woonbuurten van hoge kwaliteit tot stand te brengen. Woningcorporaties zijn actiever dan voorheen waar het gaat om de openbare ruimte of leefomgeving in buurten en wijken.

De interesse van het publiek om aan kwalitatieve woonomgevingen mee te werken lijkt echter nog steeds beperkt. Wat is hier aan de hand? Alleen door deze vraag te beantwoorden kunnen nieuwe initiatieven gericht worden op de toekomst. We zouden een beter evenwicht moeten zoeken tussen de initiatieven van de overheid en professionele organisaties enerzijds en het draagvlak en de waardering van de burger anderzijds.

Daarom is dit vraagstuk aan een aantal deskundigen voorgelegd en de in deze uitgave gebundelde essays en persoonlijke bijdragen vormen gezamenlijk een divers

palet aan inzichten. Een eenduidige oplossing van het vraagstuk wordt daarmee niet gecreëerd, maar wel wordt een meervoudige verdieping van de vraagstelling aangeboden aan allen die actief zijn in het woondomein in Nederland, burgers en professionals, in de hoop dat het debat tussen beide mede daardoor effectiever en productiever kan worden.

Uitdagingen en vragen in de volkshuisvesting

De verzorgingsstaat betekende een fundamenteel nieuwe ontwikkeling binnen de Nederlandse maatschappij. Er zijn nieuwe sociale verhoudingen en een zekere nivelering ontstaan, beide met grote ruimtelijke gevolgen. Het volkshuisvestingsbeleid, dat wettelijk zijn oorsprong heeft in 1901, heeft ervoor gezorgd dat de Nederlandse bevolking op een verantwoorde en hoogwaardige wijze is gehuisvest. Dit is niet alleen het gevolg van een constante productie van sociale huurwoningen tot het einde van de twintigste eeuw. Ook kwamen meer koopwoningen beschikbaar voor de middeninkomens door de introductie van premiewoningen, een tijdelijk subsidiesysteem. Daarnaast werd er een systeem van huursubsidie in het leven geroepen. In Nederland is er op die manier een soort woonrecht ingevoerd. Hoewel er momenteel veel aan de verzorgingsstaat wordt 'verbouwd', kan toch worden aangenomen dat dit woonrecht het achtergronddecor zal blijven vormen van de samenleving in de nabije toekomst.

Door een groter geografisch bereik wordt het individuele vestigingspatroon steeds vaker bepaald door eigen wensen en voorkeuren. Meer groeperingen zullen een woon- en leefmilieu zoeken dat bij hun behoeften, aspiraties en leefstijl past. Ze hebben daar ook in stijgende mate de financiële ruimte voor. Deze ontwikkeling gaat helaas samen met een matige waardering van 'volkshuisvesting' in collectieve zin. Er zijn in de groeisteden en VINEX-wijken nogal eenvormige woonlocaties gebouwd, terwijl steeds meer woningzoekenden zich bewust worden van speciale woonwensen. Het is daarom te verwachten dat de vraag naar differentiatie in de gebouwde omgeving nog verder zal toenemen.

Hoe hier aan de aanbodzijde van woningen gehoor aan te geven, waar mogelijk samen met 'het publiek', of 'de consument'? De speelruimte lijkt op het eerste gezicht beperkt. Er zijn in de afgelopen vijftig jaar veel nieuwe woningen aan de woningvoorraad toegevoegd. Zelfs als ieder nieuwbouwproject vanaf nu zou voldoen aan alle mogelijke wensen, dan nog gaat het om een marginale toevoeging. In Nederland staan op dit moment 6,5 miljoen woningen. Uitgaande van een netto toename (nieuwbouw minus sloop) van 50.000 woningen per jaar, voegt de nieuwbouw jaarlijks nog geen

1% woningen toe aan de bestaande woningvoorraad. Als het om de kwaliteit van wonen gaat, dan dient de focus daarom niet alleen op de nieuwbouw gericht te zijn. De kwaliteit van wonen in de bestaande woonwijken is zeker zo belangrijk.

De uitdaging is daarom niet alleen gelegen in de kwaliteit van nieuw te bouwen woonomgevingen, maar vooral ook in de mogelijkheden van het 'resetten' van de woonsituatie binnen de huidige woningvoorraad. Naast de nieuwbouwproductie waren de laatste tientallen jaren ook de verhuisbewegingen enorm. Nu lijken we langzamerhand de periode te verlaten waarin de woning kenmerken had van een modeverschijnsel. PASTE het huis niet meer, dan was verhuizen lange tijd de meest voor de hand liggende oplossing voor het aanpassen van het wonen aan de behoefte. Daardoor is de verantwoordelijkheid voor de woonomgeving door de burger steeds meer bij de overheid neergelegd. Bij onvrede over de woonsituatie zocht men eerder een 'reset' door te verhuizen, dan dat met een aannemer, de verhuurder of met burens en gemeente daarover werd overlegd.

Die situatie lijkt de laatste jaren dramatisch veranderd. Uit cijfers van het CBS blijkt dat het aantal verhuisbewegingen dalende is. In 2005 verhuist zo'n 9,5% van onze bevolking (ca. 1.550.000 personen), terwijl dat in 1999 11,5 % (ca. 1.850.000 personen) was (Ekamper en Van Huis, 2002).

Gezien de afnemende nieuwbouwproductie van de laatste jaren en de verwachting dat deze productie zich op het lagere niveau zal continueren, kan aangenomen worden dat

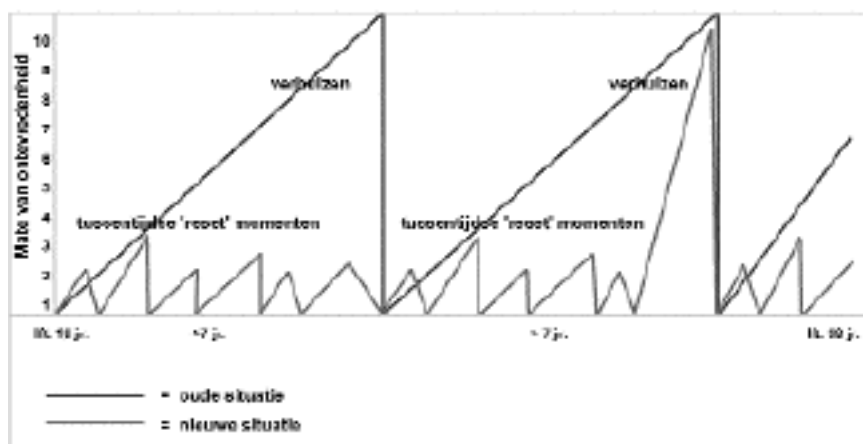

Fig. 1 'Reset' momenten in huidige en toekomstige situaties

ook het aantal verhuisbewegingen laag zal blijven. De mogelijkheden om een woon-carrière te doorlopen die bestaat uit een continue opeenvolging van verhuisbewegingen, lijken door deze ontwikkelingen steeds minder aanwezig. De bewoner zal het 'resetten' steeds meer in de eigen woning moeten gaan zoeken. De kwaliteit van wonen in relatie tot de betrokkenheid en tevredenheid van de burger wordt daarmee steeds belangrijker.

Binding, woonassertiviteit, community en woningcorporaties

Wonen mensen prettig, dan ontstaat over het algemeen een positieve binding met de buurt of wijk. Ook als het de bewoner alleen om de woning zelf gaat, dan nog ontstaat binding, al is het maar om negatieve invloeden buiten te houden.

Wij kunnen verschillende soorten van binding onderscheiden, gebaseerd op een overzicht van Van der Land (2004):

1. Binding door nabijheid, door een langdurige binding aan een bepaalde plaats. Herkomst, familie en worteling in de stad spelen een belangrijke rol.
2. Binding door consumptie, door de winkels, terrassen, de cultuur en de stedelijke sfeer. Dit is typerend voor de postindustriële samenleving,
3. Binding door participatie, door maatschappelijke betrokkenheid met de stad. Dit type binding is typerend voor de ontwikkelingsperiode van de industriële stad.
4. Binding door een onderdeel te zijn van een community. Het gaat om sociale binding en er is een sterke relatie met de behoefte aan veiligheid en geborgenheid.

Feitelijk gaat het vooral om passieve vormen van binding. Watzlawick, Beavin en Jackson (2000) stelden: "het is de mens niet mogelijk is, niet te communiceren". Mogelijk kan een variant hierop zijn dat het de mens ook niet mogelijk is, niet te socialiseren. De mens functioneert altijd in sociale structuren, en die worden als positief of negatief ervaren. Mensen functioneren bewust of onbewust in *social inclusion*, zij maken deel uit van (meerdere) sociale groepen die zich weer rangschikken in een netwerk (Weick, 1979). Deze sociale groepen zijn los of vast van karakter, afhankelijk van de opstelling van de mensen in de groep.

Een sterke sociale binding vraagt om een actieve opstelling, zowel van de burger zelf als van andere actoren. Transponeren we deze gedachten naar de wereld van het wonen, dan rijst meteen de vraag of de woonconsument zich bewust is van zijn houding en interacties in zijn woonomgeving, buurt en wijk. Bestaat er voldoende

bewustzijn van de eisen die men aan het wonen stelt, en hoe groot is het vermogen van het publiek om de eigen woonwensen te formuleren? Kort gezegd, hoe is het gesteld met de *woonassertiviteit*?

Woonassertiviteit wordt hier opgevat als *de potentie van bewoners en groepen van bewoners om zich in een hoge mate van keuzevrijheid bewust te zijn van de eigen intrinsieke behoeften in wonen, om aan dat bewustzijn te werken door te zoeken of al vorm te geven aan het zelf gewenste wonen, en van praktische mogelijkheden daartoe effectief gebruik te maken.*

Eén van de vraagstellingen in deze bundel is, wat het denken in termen van 'woonassertiviteit' kan betekenen. Het gaat zowel om een verkenning van welke essentiële woonbehoeften daarin van belang zijn, als om hoe woonassertiviteit gestimuleerd kan worden. Bij woonassertiviteit gaat het om positieve binding; het is daarom de moeite waard daar meer van te weten.

Daarnaast is de vraag ontstaan of de steeds meer besproken begrippen 'community' en 'sociale cohesie' een oplossing kunnen bieden. Het is ook mogelijk dat community eerder moet worden opgevat als een zogenaamde 'ideograaf'; een begrip waar iedereen een voorstelling bij heeft, maar dat zich tevens leent voor vele verschillende interpretaties.

Woningcorporaties lijken zich onvoldoende bewust te zijn van de enorme transformatie van hun huuraanbod. Doordat er nog maar beperkt huurwoningen worden gebouwd en tevens veel bestaande huurwoningen worden verkocht voor financiering van die nieuwbouw en het achterstallig onderhoud van de resterende voorraad, krimpt de komende 20 jaar het percentage huurwoningen in Nederland van 45% nu naar wel 30% in 2025.

Met al deze veranderingen is een onverwachte kans ontstaan om de kwaliteit van wonen en de betrokkenheid van de burger een positieve impuls te geven. Niet alleen bij nieuwbouw, maar ook bij omvangrijke investeringen in de bestaande huurvoorraad. Woningcorporaties moeten de kansen die zich nu voordoen in de vraagstukken van sociale cohesie, binding aan de buurt en woonassertiviteit resoluut aangrijpen. Alleen dan blijft de woningcorporatie een waardevol maatschappelijk instrument in het domein van wonen. Om deze kansen ook operationeel te kunnen gaan benutten, is het nodig de betekenis van deze begrippen te verhelderen en tot een grotere diepgang te komen wat betreft onderlinge verbanden, achtergronden en mogelijkheden. Met deze bundel wordt daartoe een eerste aanzet gemaakt.

Gebundelde kennis in het woondomein

Zowel een aantal onderzoekers als enkele praktijkgerichte professionals zijn uitgenodigd om zich over bovenstaande vragen te buigen. De code-woorden waarop deze essays werden gefundeerd, zijn: burgerschap, klant en consument, woonmilieus, leefstijlen, woonassertiviteit, stedenbouw en community. Zeven essayisten stelden hun kennis en inzichten aan deze bundel ter beschikking.

In zijn essay *Woonassertiviteit en burgerschap*, een gelukkig huwelijk? gaat Jan Steyaert in op de kwetsbaarheid van onze samenleving en de woonomgeving door asociaal gedrag. De inzet van woningcorporaties maakt een positieve ontwikkeling op dit terrein mogelijk, en Steyaert verwijst daarbij naar het gebruik van leefregels en beloningsystemen. Hij ziet de burger als co-producent en houdt een pleidooi voor maakbaar burgerschap in kleine leefverbanden.

Woonmilieu, leefstijl en levensloop van Jos Smeets vraagt aandacht voor de diversiteit van leefstijlen die de mens tijdens zijn levensloop hanteert, waardoor er eerder het perspectief van een vrijheid van beweging van 'autogebruik' is ontstaan dan dat men nog van 'stations' in het leven moet spreken. Hierdoor is er meer behoefte aan levensloop-bestendige woonmilieus met flexibel indeelbare woningen en ruime keuze uit voorzieningen. De ontwikkeling van de woonzorgzones zijn in dat opzicht een positieve ontwikkeling.

Kees Doevendans schrijft in *Het 'wij' van de wijkgedachte: de biografie van een stedenbouwkundig subject* over de ontwikkeling van het denken in termen van sociale cohesie in de Nederlandse stedenbouw. Met name heeft de Wijkgedachte hierin een centrale rol gespeeld. Het 'wij' dat de wijkgedachte als achtergrond hanteert, wordt gevolgd als een personage. Het stedenbouwkundig denken lijkt zich in algemene zin langs lijnen van classicistische en romantische dieptestructuren te bewegen, terwijl ook verschillende vormen van reflexiviteit kunnen worden onderscheiden. Hoewel de stedenbouw zich de laatste decennia inhoudelijk van het gemeenschapsdenken heeft verwijderd, is het community concept in expressief-esthetische zin nog wel actief.

In haar essay *Fragmenten van community in de poreus geworden stad* stelt Anne Schram dat het begrip community vooral een herinnering aan een verondersteld harmonisch verleden lijkt in te houden. Toch zijn er na de traditionele *Gemeinschaft* ook nieuwe, minder plaatsgebonden vormen van community ontstaan. Deze vragen om een andere opstelling van de stedenbouw met ruimte voor 'incidenten' en een zekere porositeit van de uitwaaierende stad. Een voorbeeld van dergelijke stedenbouw vindt Schram in het Midden-Amerikaanse San José, waar naast het strak geplande historische grid juist een stedenbouw van incidenten de boventoon voert,

en een al langdurige praktijk van een poreus urban field onze (postmoderne) aspiraties lijkt te bekritisieren.

Johan van Zoest gaat in *(Re)constructie van plekken als strategie voor community building* dieper in op de terminologie van *place-attachment* en *place-identity*. Terwijl mensen zich steeds meer losmaken van geografische plaats, blijft de hang naar herkenbaarheid en identiteit belangrijk, stelt Van Zoest. In de openbare ruimte gaat het dan om het maken van 'plekken' van betrokkenheid in plaats van neutrale ruimte, en natuur kan hierbij een grote rol spelen. Woningcorporaties zouden een belangrijke taak kunnen hebben om identiteit van woonplekken te vertalen in werkbare concepten en leefbare wijken.

Het intermezzo van Han Michel biedt een overzicht van soorten communities in Nederland. Volgens Michel ontleent het idee van community zijn kracht aan de gelijktijdige aanwezigheid van sociale en fysieke componenten, en hij licht dat toe aan de hand van een inventarisatie van voorbeelden.

Fred Sanders sluit af met een essay over de 'woonassertieve' mens die continu keuzen maakt in het woondomein. Kansen liggen volgens hem in hoog kwalitatieve woonmilieus, waarbij sociale binding misschien nog belangrijker is dan het precieze beeld van de architectuur. Niettemin onderkent hij de beperkte mate waarin de maatschappij maakbaar is. Mensen zullen blijven zoeken en verhuizen, afhankelijk van hun levensloop en individuele persoonlijke ontwikkeling.

De bundel die uit deze essays is ontstaan betreft een verkenning, een zoektocht naar de kwaliteit van wonen voor het nu en voor de toekomst. Het gaat hier niet om het determineren van oplossingen, maar om een bijdrage te leveren aan het debat en het stimuleren van de verdere verkenningen van anderen.

1 WOONASSERTIVITEIT EN BURGERSCHAP, EEN GELUKKIG HUWELIJK?

De kwaliteit van wonen in Nederland krijgt er een nieuwe dimensie bij, nadat gedurende de twintigste eeuw wat betreft de hoeveelheid woningen en de kwaliteit van woning en fysieke omgeving stevige vooruitgang geboekt is. Woongedrag komt frequent in beeld als kwetsbare ingrediënt van woonkwaliteit. Toegenomen woonassertiviteit in combinatie met verandering van tolerantie zorgen voor meer aandacht voor overlast. Woningcorporaties en overheid worden uitgedaagd om nieuw beleid te ontwikkelen waarvan niet zozeer het fysieke object van de woning maar wel het gedrag van de huurders aangrijpingspunten zijn. Deze tekst beschrijft deze ontwikkeling en staat stil bij enkele van die nieuwe sociale interventies.

1. Inleiding

De zoon van de buurman rechts wordt opgehaald door zijn vrienden. Met hun auto stoppen ze midden op de rijweg, toeteren een paar keer, en wachten dan met draaiende motor tot hun vriend opdaagt. Even aan de kant parkeren en de deurbel gebruiken is er niet bij. De buurman links houdt ervan zondagochtend de stereo goed open te zetten, en zijn muziekkeuze is niet direct de jouwe. Een andere buurman drie huizen verderop is bezig de olie van zijn auto te verversen. Er ligt wel een stuk karton onder om de grootste smurrie op te vangen, maar er blijven nadien toch vrijwel onverwijderbare olievlekken op het wegdek. 's Avonds laten andere burens hun bezoek uit, en gaan nog eens luidruchtig afscheid van ze nemen met een niet erg korte samenvatting van hoe gezellig het wel geweest was en dat ze dringend nog eens moeten afspreken. Slapen met open raam wordt behoorlijk vervelend zo.

Wonen doen we graag in een aangename buurt. Nadat in vorige decennia de grootste schaarste op de woningmarkt weggewerkt is en de kwaliteit van woningen sterk verbeterd is, komt de kwaliteit van de woonomgeving steeds meer in beeld. En dan gaat het niet om veilig verkeer en de aanwezigheid van een wipkip, maar om woongedrag.

En dan vooral de kwetsbaarheid van eigen woongedrag door woongedrag van anderen. "*L'enfer, c'est les autres*", zei Sartre al. "*Neighbours from hell*" omschrijft een vroegere Britse minister van welzijn het fenomeen (Field, 2003). De Europese sociale huisvestingsmaatschappijen luiden de alarmbel: "*Anti-social behaviour is making the headlines across the EU. A cause for great concern among governments, local authorities and the public, it is a particular concern for social housing organisations and their tenants who are often the victims of intimidation, violence and harassment.*" (Randall, 2005).

Met de toename van woonassertiviteit willen levensstijlen nogal eens botsen en aanleiding tot overlast zijn. Dat is het gevolg van zowel verandering/variatie van woongedrag en veranderende verdraagzaamheid. Overlast is een subjectief gebeuren, waarbij leefstijlen en tolerantie door ruimte en tijd heen veranderen. De Vlaamse kinderrechtencommissaris maakt zich in haar jaarverslag 2005 zorgen over de toenemende klachten van "redelijk gewoon jongerengedrag" en vraagt volwassenen wat meer te relativiseren. Wat in zuidelijke landen als Spanje of Italië als normaal gedrag wordt ervaren, blijkt hier al voorbij de tolerantiedrempel te zijn. Waar buiten spelende kinderen enkele decennia geleden nog normaal waren, is er nu al snel een buurman die de skaters aanmaant wat rustiger te zijn. Daar staat tegenover dat de lijst van veel voorkomend storend gedrag al ruim een decennium bepaald wordt door te snel rijden (47%), hondenpoep (45%), rommel op straat (29%) en vernieling van straatmeubilair (19%) (Politie-monitor, 2004).

De huurwet legt vast dat een verhuurder de huurder een rustig woongenot moet bieden. Maar daarbij zijn vooral bepalingen opgenomen over de relatie tussen verhuurder en huurder (de verhuurder mag niet zomaar zijn eigendom binnenkomen). Maar wat doe je als het woongenot niet bedorven wordt door gebrek aan de fysieke woning of gedrag van de verhuurder, maar door de burens of andere wijkgebruikers zoals hangjongeren? Sinds augustus 2003 wordt ook dergelijke overlast beschouwd als een gebrek aan de woning. Op die erkenning volgt de behoefte aan nieuwe instrumenten.

Ten aanzien van woongedrag en overlast is de kwaliteit van de fysieke omgeving belangrijk, zoals onder meer wordt uitgewerkt in de bijdrage van Johan van Zoest aan deze bundel. De reikwijdte van dit hoofdstuk beperkt zich tot de niet-fysieke instrumenten, tot 'burgerschap'.

Voor het benaderen van meervoudige maatschappelijke problemen verwijst de (lokale) overheid steeds meer naar de rol van burgerschap en 'normen en waarden'. Men hoopt er de complexe maatschappelijke uitdagingen succesvol tegemoet mee te kunnen treden. In deze tekst wordt verkend of dat medicijn ook nut heeft voor woningcorporaties, met name in de context van toegenomen woonassertiviteit en

botsende leefstijlen. Om deze vraag te beantwoorden, wordt eerst de opkomst en inhoud van het begrip burgerschap geduid.

2. Burgerschap, de nieuwe hype

Iedereen heeft plots de mond vol van burgerschap. Sommigen gebruiken verwante begrippen als eigen verantwoordelijkheid, of normen en waarden. Beleid en media geven het begrip een warm welkom en zien er een belangrijke werkzame component in bij succesvolle beleidsmaatregelen op diverse terreinen. Impliciet wordt daarbij een eigentijdse invulling gehanteerd van het begrip burgerschap waarin meer nadruk ligt op de actieve burger dan in het klassieke burgerschapsbegrip.

Voor de invulling van dat klassieke burgerschapsbegrip wordt meestal teruggegrepen op het werk van T.H. Marshall, waarin drie lagen van burgerschap (h)erkend worden (Marshall, 1950; van Houten, 1999:41-44). Op een *eerste laag* verwijst burgerschap naar een officiële status, het lid zijn van een bepaald land en dus onbetwistbaar recht hebben op een woonplaats. Marshall situeert het ontstaan van dergelijke rechten historisch in de achttiende eeuw. Elk individu krijgt sindsdien burgerlijke rechten, die veruiterlijkt worden in een identiteitskaart of paspoort. Soms is daarbij sprake van dubbel burgerschap, van dubbele nationaliteit.

Op een *tweede laag* krijgt burgerschap een invulling die verwijst naar politieke rechten, naar het recht om deel te nemen aan de democratie. Die rechten waren erg beperkt, tot 1848 had slechts 4% van de Nederlandse bevolking enige rol in de democratie. Later is er sprake van een stelselmatige uitbreiding van het kiesrecht, in 1848 tot alle belasting betalende mannen, in 1887 tot alle mannen met 'kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand', en uiteindelijk in 1919 uitbreiding tot alle burgers vanaf 18 jaar. Politieke rechten zijn echter niet beperkt tot deelname aan verkiezingen. Ook andere vormen van participatie vallen eronder, zoals inspraak bij herstructurering, de ouderraad in de basisschool, de medezeggenschapsraad, of de wijkschouw.

Tenslotte is er in de loop van de twintigste eeuw een derde sociale laag bijgebouwd aan het burgerschapsbegrip, en daarin staat volwaardig lidmaatschap van de samenleving centraal: "*By the social element I mean the whole range from the right to share to the full in the social heritage and to live the life of a civilised being according to the standards prevailing in the society*" (Marshall, 1950). Marshall verwijst daarmee naar de

verzorgingsstaat, en de deelname van burgers aan maatschappelijke ontwikkeling via onderwijs, gezondheidszorg, sociale zekerheid, verhoogde veiligheid en dergelijke.

De huidige aandacht voor burgerschap richt zich met name op het derde niveau, en de vraag of burgers ten opzichte van publieke dienstverlening niet teveel in een consumentenrol zijn terechtgekomen, te passief geworden zijn. De verzorgingsstaat¹ zou teveel een hangmat geworden zijn, en weinig eigen inbreng van burgers activeren. In discussies over sociale kwaliteit gaat het nog steeds om de kwaliteit van publieke dienstverleners (bijvoorbeeld verpleeghuizen of kinderopvang) maar dit perspectief is aangevuld met aandacht voor gedrag van burgers. Gaat het in de verzorgingsstaat alleen om zorg of steun van professionals krijgen, of ook om zelf je steentje bij te dragen? Moet je bij zwerfvuil de gemeente bellen, of zelf al eens een borstel ter hand nemen?

Onder druk van demografische ontwikkelingen (vergrijzing en verkleuring van de bevolking) en de bezorgdheid over de toekomstvastheid van de verzorgingsstaat gaat het steeds meer om burgers als co-producenten of uitvoerders van beleid, om burgerschap in de vorm van 'normaal' gedrag, van sociale steun geven, van aandacht hebben voor de medeburgers, gedrag vertonen dat rekening houdt met anderen en niet alleen de 'ik-ik-ik trom' slaat.

Bij de groei van de verzorgingsstaat en de relaties tussen burgers, dienstverleners en beleid zijn twee ontwikkelingen gesignaleerd, die steeds meer als gevaar voor de duurzaamheid van de verzorgingsstaat geduid worden. Het gaat daarbij om het uit het oog verliezen van de gedeelde verantwoordelijkheid voor het eindresultaat en een doorgeschoten klant-leverancier mentaliteit.

Vitale coalities

De *gedeelde verantwoordelijkheid* voor het eindresultaat verwijst naar de vaststelling dat maatschappelijke ontwikkeling de resultante is van diverse factoren, niet alleen van lokaal beleid en de kwaliteit van de dienstverlening.

In de gezondheidszorg komen verschillende auteurs tot de analyse dat de gezondheid van een burger of een bevolking niet zozeer bepaald wordt door de kwaliteit van de gezondheidszorg, maar door een hele reeks van factoren waaronder omgeving en gedrag (Dubos, 1987; Evans, Barer en Marmor, 1994; McKeown, 1966; McKinlay en McKinlay, 1977; Poland, Coburn, Robertson en Eakin, 1998; Rose, 1992).

Een dergelijke analyse heeft vanzelfsprekend verregaande consequenties voor de organisatie van gezondheidszorg en er ontstaat dan ook een uitbreiding van gezond-

heidszorgbeleid naar gezondheidsbeleid. Dit leidt tot aandacht voor gezondheidsaspecten van voeding, milieu, verkeer en werkplek, alsook tot groeiende aandacht voor preventieve acties - meest recent rond roken, overgewicht en gebrek aan beweging: *"Measures to improve public health, relating as they do to such obvious and mundane matters as housing, smoking, and food, may lack the glamour of high-technology medicine, but what they lack in excitement they gain in their potential impact on health, precisely because they deal with the major causes of common disease and disabilities."* (Rose, 1992:101)

Eenzelfde vaststelling kan gemaakt worden voor andere terreinen van maatschappelijke ontwikkeling, zoals wonen, onderwijs, veiligheid en welzijn. Telkens is het bereikte niveau niet alleen afhankelijk van de hoeveelheid en kwaliteit van de institutionele dienstverleners, maar ook van andere factoren zoals het woongedrag van burgers, de pedagogische kwaliteit in het gezin, de manier waarop burgers zelf in hang- en sluitwerk voorzien en aandacht hebben voor wat er in de wijk gebeurt, de zogenaamde *'eyes on the street'* (Jacobs, 1961).

Voor het behoud en de uitbreiding van het niveau van maatschappelijke ontwikkeling moeten we dus niet alleen kijken naar de kwaliteit van de publieke dienstverlening, naar de formele zorg, maar ook naar de bijdrage van de burger aan maatschappelijke ontwikkeling, de informele zorg. Die bijdrage van de burger kan vorm krijgen als zelfzorg, mantelzorg of vrijwilligerswerk. 'Actief burgerschap' verwijst naar het mobiliseren van de energie van burgers, en het zoeken naar goede samenwerking tussen die energie en de inspanningen van de publieke dienstverlening. Het gaat om 'vitale coalities' tussen informele en formele zorg.

Klantgedrag

De *doorgeschoten klant-leverancier mentaliteit* verwijst naar situaties waarin de verhouding tussen burger en dienstverlener te sterk uitgaat van gescheiden verantwoordelijkheden en te weinig van samenwerking tussen beiden. In die situaties is er sprake van een te weinig actieve burger en een te actieve dienstverlener. In de commerciële sector is het vrij normaal dat beide partijen zich gedragen als klant en leverancier. De eerste plaatst een bestelling en betaalt, de tweede levert het product of de dienst en ontvangt de betaling. Dat gaat zo bij een restaurantbezoek (ooit al eens mee in de keuken gestaan?) of bij een verbouwing (wel eens een aannemer gezien die je vroeg mee te helpen, meer dan het ruwe sloopwerk?).

In de publieke sector is een dergelijke verdeling van verantwoordelijkheden minder gewenst. Toch zijn er situaties waarin burgers teveel klantgedrag vertonen en

dienstverleners teveel leveranciersgedrag. *Burgers* gedragen zich als klant in die situaties waarin ze zorg, onderwijs of veiligheid vragen maar er zelf geen bijdrage aan leveren. Het betalen van belastingen en sociale zekerheid wordt dan gezien als een vrijbrief om verder geen bijdrage te hoeven leveren aan publieke dienstverlening en algemene leefbaarheid. Dat gebeurt bijvoorbeeld als kinderen vragen om thuiszorg of residentiële opvang voor hun zorgbehoevende ouders, terwijl ze zelf nauwelijks zorgtaken opnemen door een druk leven inzake arbeid en vrije tijd, verstoorde gezinsrelaties of hun deelname aan de veeleisende samenleving (Breedveld en Van den Broek, 2004). Of burgers die de woningcorporatie en de gemeente aanspreken op afval in de publieke ruimte maar niet aangesproken willen worden op het papiertje dat ze zelf achteloos weggooien. Er ontstaat in deze situaties vanuit de burger een *push*-houding, het van zich af duwen van taken die aan anderen uitbesteed kunnen worden.

Dienstverleners gedragen zich als leverancier in die situaties waarin ze de vraag van de burger volledig overnemen en niet uitgaan van de zelfredzaamheid en eigen kracht van die burgers. Hun eigen marktaandeel in de dienstverlenende sector krijgt prioriteit boven het aansluiten bij de zelfredzaamheid van de burger. Op die manier zijn het hyperactieve dienstverleners, ze lijden aan professionele ADHD. Er ontstaat vanuit de dienstverleners dan een *pull*-houding, waarbij ze taken naar zich toetrekken die best door de burger uitgevoerd kunnen worden. McKnight (1995:96) wijst erop dat de groei van de dienstensector gevoed wordt door een continue zoektocht naar nieuwe behoeften, er is een behoefte aan behoeften. "*The service economy presents a dilemma: the need for need. As a million people each year move from goods to service production, the service industry requires more raw material - more need. We can now see that 'need' requires us to discover more human deficiencies.*"

Meegaan met dergelijke *push-pull* dynamiek leidt op het terrein van wonen tot het tot dienst/product maken van wat voorheen onderdeel was van normaal woongedrag (we schakelen bijvoorbeeld in de plaats van de eerder genoemde *eyes on the street* een privaat beveiligingsbedrijf in). Uiteindelijk neemt dit de vorm aan van zogenaamde *gated communities*. Alles wordt er tot in de puntjes geregeld, en de burgers betalen fors extra voor veiligheid, voor netheid, voor iemand die de hond uitlaat, etc. Er is sprake van een 'volle aflat', een vrijstelling van eigen bijdrage aan sociaal woongedrag. Men kan de als lastig ervaren onderdelen van woongedrag overlaten aan anderen en zich ten volle storten op de aangename aspecten van het leven. Grenzen aan woonassertiviteit vallen zo weg, als men tenminste voldoende kan betalen.

Daar tegenover staat een scenario waarin burgers niet alleen als consument worden gezien, maar ook als co-producent van leefbaarheid, als drager van burgerschap.

Veiligheid in de wijk is niet alleen het resultaat van de politie, maar ook van waakzame burgers en sociale netwerken. Brandveiligheid vraagt niet alleen om een goede brandweer, maar ook om verantwoordelijk gedrag - zoals geen kaarsen bij de gordijnen plaatsen en rookmelders in huis hebben. Leefbaarheid vraagt niet alleen om woonconciërges, maar ook om wijkgebonden sociale contacten. Deze analyse leidt tot meer aandacht voor gedrag en informele zorg (zelfzorg, mantelzorg, lotgenoten en vrijwilligerswerk) en voor 'vitale coalities' tussen burger en dienstverlener waarin ieder naar beste vermogen bijdraagt aan maatschappelijke ontwikkeling.

3. Burgerschap staat op de helling (of toch niet ?)

Het is ondertussen enkele jaren geleden dat de kranten regelmatig berichtten over het gat in de ozonlaag, de bedreigingen die dit op termijn betekende voor de leefbaarheid op aarde, en de mate waarin dat gat in de ozonlaag onrustbarend toenam. Later werd de groei van het gat in de ozonlaag betwist en aan seizoensschommelingen toegeschreven, of werden de vermeende negatieve gevolgen gerelativeerd. Ondertussen krijgt onze zorg om het milieu andere verschijningsvormen en is 'ozonlaag' ingewisseld voor opwarming van de aarde, CO₂-uitstoot en Kyoto.

Eenzelfde kritische houding kan men aannemen ten aanzien van het debat rondom burgerschap. Is hier sprake van een gat in de 'sociale ozonlaag' (Atkinson, 2004), hoe ontwikkelt zich dat en hoe schadelijk zijn de effecten van die ontwikkeling? Is er inderdaad een ontwikkeling richting minder burgerschap, of verlaagt onze tolerantiedrempel ten opzichte van afwezig burgerschap?

Ook hier is sprake van een flinke hoeveelheid onderzoek en meetgegevens, die vaak tegenstrijdige patronen laten zien. De eerder genoemde lijst van veel voorkomend storend gedrag is al een decennium vrijwel ongewijzigd, met soms eens een daling en op andere plaatsen een kleine stijging, maar zonder meerjarige en duidelijke tendensen. De beschikbare gegevens laten dan ook ruimte voor interpretatie, en er is daarom sprake van zowel pessimisten als optimisten. De eersten roepen op dit ogenblik het hardst.

De *pessimisten* doen over de ontwikkeling van burgerschap behoorlijk tobberig, vanuit de analyse dat het aan een steile val bezig is. Daarvoor wordt verwezen naar tendensen zoals dalend lidmaatschap van kerken en partijen, lagere opkomst bij verkiezingen, daling van het vrijwilligerswerk en spraakmakende gebeurtenissen zoals

de moord op Meindert Tjoelker in Leeuwarden of op René Steegmans in Venlo. Pessimisten sluiten o.a. aan bij het werk van Robert Putnam die met een grote hoeveelheid statistieken argumenteert dat sociale netwerken in Noord Amerika in verval zijn (Putnam, 2000). Bij elke statistiek kunnen vragen geformuleerd worden, maar in de massaliteit van de cijfers zit een duidelijk patroon naar minder krachtige sociale netwerken en minder betrokkenheid bij de samenleving.

Het beeld dat de pessimisten schetsen van de burger is er een waarin die vooral kennis heeft van zijn rechten, en de plichten er niet bij neemt. Die besteden ze liever uit. We zouden collectief aan het syndroom van *de verwende burger* lijden, die het materieel allemaal voor elkaar heeft, maar kan leven met de paradox niet bij te dragen aan de samenleving en wel de overheid aan te spreken op dienstverlening. Deze burger verschuift de grenzen tussen private en publieke verantwoordelijkheden, met als argumentatie 'ik betaal er toch belasting/huur voor!'

De *optimisten* hebben een hele andere perceptie van de ontwikkelingen, en zien geen daling van burgerschap maar juist een stijging. Dat is waar te nemen op verschillende terreinen. Ouders zijn als voorleesouder, als overblijfouder, als klaar-over, als lid van de ouderraad, etc. juist veel meer betrokken bij het onderwijs van hun kinderen dan onze eigen ouders dat dertig jaar geleden waren. We zijn nu als burgers juist zorgvuldiger met orde en netheid van de publieke ruimte bezig, en zijn gedisciplineerder in het gebruik van de vuilnisbak. Als deelnemer in het verkeer zijn we oplettender gaan rijden, met meer aandacht voor het dragen van de veiligheidsgordel, gematigde snelheid en het vermijden van alcohol.

De individualisering leidt niet noodzakelijk tot versplintering van waarden en normen en botsende leefstijlen. Er is empirisch zelfs waar te nemen dat er geen sprake is van fragmentatie maar juist van homogenisering van waarden en normen (de Beer, 2004; Duyvendak en Hurenkamp, 2004). In dergelijke analyses is de bezorgdheid rondom burgerschap meer het gevolg van toegenomen eisen en verwachtingen over burgerschap dan aan een daling ervan.

Tenslotte zijn er de *modernisten* die de ontwikkelingen eerder duiden als een modernisering van burgerschap dan als een erosie. Natuurlijk ziet informele zorg en sociale steun er anno 2005 anders uit dan 1905 of 1955. De context is immers heel anders door onder meer toegenomen mobiliteit en hogere scholingsgraad.

In 1905 was het in volkswijken nog normaal dat gezinnen een bord bijgeschoven voor de buurman wiens vrouw net bevallen was. Wie zou het anno 2005 nog doen voor zijn buurman? Maar voor een vriend die hulp nodig heeft, rijden we vlot naar een andere stad. Daar zou onze voorvader nooit aan begonnen zijn. En terwijl het in 1955

gangbaar was dat zorgbehoevende bejaarden bij hun kinderen bleven inwonen, is dat anno 2005 een zeldzaamheid. Het komt feitelijk nog weinig voor: nog geen 10% van de autochtone Nederlanders kan zich vinden in de stelling dat bejaarde ouders bij hun kinderen moeten kunnen inwonen (Liefbroer en Mulder, 2004).

Traditionele verschijningsvormen van burgerschap staan wel onder druk, zoals jarenlange belangeloze inzet van een vrijwilliger in het bestuur van een vereniging of lidmaatschap van een politieke partij. In ruil voor die verdwijnende vormen ontstaan echter nieuwe verschijningsvormen van burgerschap, en is er sprake van modernisering van informele zorg, van informalisering van politieke participatie en van nieuwe vormen van burgerschap. We mogen dan geen lid van een politieke partij meer zijn, maar we zullen veel sneller met de wethouder chatten om ons ongenoegen of instemming te uiten. Zo argumenteren Dekker en Hooghe (2003, p.156) dat de "eenzijdige beschrijving van kwantitatieve evoluties in het participatiegedrag van de bevolking slechts een onvolledig beeld brengt van de reële trends inzake politieke en maatschappelijke participatie. Veeleer lijkt er sprake van een informalisering van de participatie, waarbij deelname aan formele en hiërarchisch georganiseerde participatiekanalen inderdaad daalt, maar waarbij dit verlies gecompenseerd wordt door een toename van informele participatie."

Er is sprake van tegenstrijdige analyses, onderzoek laat geen eenduidig beeld zien. Het is dus niet zo eenvoudig om ontwikkelingen in burgerschap te reduceren tot een eenduidige neerwaartse of opwaartse curve. Ondanks veel onderzoek blijft er een vraagteken staan (zie figuur 1.1).

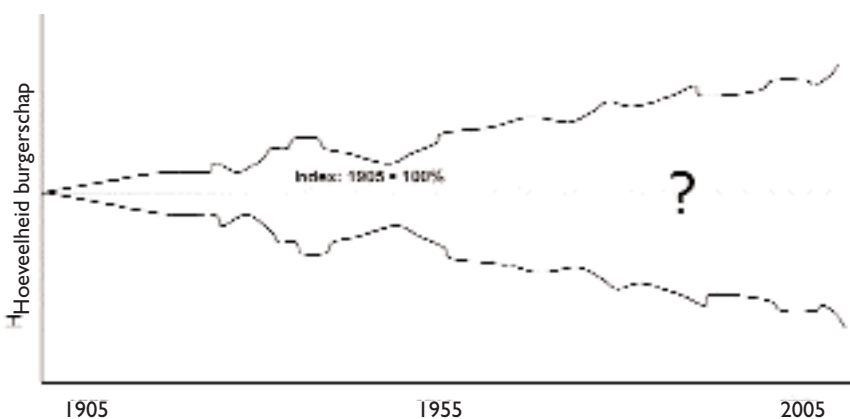

Fig. 1.1 Schematische evolutie burgerschap in Nederland 1905 - 2005

Bron: Steyaert, Bodd, Linders, 2005

De vraag naar de empirische validering van de ontwikkelingen in burgerschap en sociaal gedrag spelen echter maar een beperkte rol. Hier speelt immers ook het bekende theorema van Thomas: "*if people perceive a situation as real, it is real in its consequences*". Naarmate (door beleid, media en *word of mouth*) het beeld geschetst wordt dat burgerschap dalende is en burgers dit beeld daadwerkelijk volgen, houden ze daar in hun gedrag ook rekening mee. Of de wijk nu veiliger wordt of niet, als de communicatie over onveiligheid overheerst, blijven burgers weg uit de wijk en neemt de onveiligheid toe. Er is derhalve gevaar voor een *self-fulfilling prophecy*. Vanuit dat perspectief is er niet zozeer een probleem van dalend burgerschap, maar van de soepelheid waarmee de bevolking zich een dalend burgerschap laat aanpraten.

Daarom moet er nog een andere curve getekend worden, te weten de ontwikkeling van de maatschappelijke aandacht voor burgerschap. De hypothese is te formuleren dat de aandacht van de politiek-intellectuele elite voor burgerschap een cyclisch karakter vertoont. Of daarbij sprake is van terugkerende patronen of van cycli van telkens gelijke duur, laten we hier in het midden. Wel kan de hypothese uitgebreid worden met een relatie tussen stijgende aandacht voor burgerschap en maatschappelijke situaties zoals de politieke kleur van het kabinet, economisch minder gunstige tijden (Brinkman lanceerde bijvoorbeeld zijn 'zorgzame samenleving op een moment dat het akkoord van Wassenaar de economie er weer bovenop moest helpen) of onzekerheid (verkleuring van de samenleving, terrorisme).

Er kan weinig twijfel over bestaan dat deze curve van aandacht de afgelopen jaren een opwaartse trend vertoont. Uit het frequente gebruik van termen en begrippen die verwant zijn met burgerschap (waarden en normen, eigen verantwoordelijkheid) en het inzoomen op een paar specifieke situaties van asociaal gedrag (de Tokkies, SBS6' probleemwijken) is af te leiden dat de belangstelling voor burgerschap toeneemt.

Onze hypothese luidt dat de op- of neerwaartse trend van de aandacht voor burgerschap nauwelijks gerelateerd is aan de feitelijke ontwikkelingen inzake burgerschap, maar vooral door andere factoren verklaard kan worden. De aandacht voor burgerschap zou dan ook wel eens meer te maken kunnen hebben met problemen in overheidsbeleid en publieke dienstverlening, dan met problemen in burgerschap. Daarmee sluit burgerschap zich aan bij het verwante en eerder zo populaire begrip van *civil society*: "Moderne politici hebben het echter eerder over de civil society als het gebied aan gene zijde van de muur waarover zij ouderwetse overheidstaken kieperen. Of die daar worden opgepakt door vrijwillige verbanden van burgers of door zelfredzame individuen en commerciële initiatieven maakt niet uit" (Dekker, 2004).

4. De woningcorporatie en maakbaar burgerschap

Grote maatschappelijke ontwikkelingen zoals burgerschap of vergrijzing dreigen benaderd te worden als het weer: je kan wel je kledij aanpassen op regen of zon, maar je kan eigenlijk niets doen om het weer te veranderen. Dat leidt weliswaar tot een afstandelijke analyse van die ontwikkelingen, analoog aan de vele weersvoorspellingen, maar niet tot een zoektocht naar interventies vanuit beleid of dienstverlening. Dat is een deterministisch perspectief op maatschappelijke ontwikkelingen. Daar tegenover staat een sociaal-constructief perspectief, waarin burgerschap wel benaderd wordt als een kneedbare grootheid. Woningcorporaties en andere publieke dienstverleners kunnen er door hun wijze van handelen invloed op uitoefenen. Er is sprake van 'maakbaar burgerschap', maar daarbij vraagt actief burgerschap wel om activerende dienstverleners. Burgerschap ligt niet alleen op het bordje van de burger, de houding en opstelling van publieke dienstverleners is net zo bepalend (Steyaert et al., 2005).

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid laat zich optimistisch uit over de kansen om in de buurt het sociale vertrouwen en burgerschap te vergroten (WRR, 2005). Via het versterken van kleinschalige verbanden kan de bijdrage van de burger aan leefbaarheid toenemen. Daarin spelen zowel woningcorporaties als andere publieke dienstverleners een centrale rol.

In binnen- en buitenland zijn een aantal experimenten en initiatieven genomen om wonen/huren en burgerschap met elkaar te verknopen. Temidden van de diversiteit van initiatieven zijn verschillende grondpatronen herkenbaar. Ze laten zich ordenen op een continuüm tussen positief bevorderen van burgerschap tot repressief optreden tegen asociaal gedrag: het bevorderen van eigendom of eigendomsgevoelens, het via leefregels expliciteren van wat normaal sociaal gedrag zou moeten zijn, voorwaardelijke dienstverlening (het profijtbeginsel, voor wat hoort wat), en de 'huffer'-aanpak.

Eigendom

Vanuit Europees perspectief wordt de woningmarkt in Nederland nog steeds gekenmerkt door de beperkte mate waarin burgers hun woning in eigen bezit hebben. Het percentage woningen in eigen bezit bereikte in 1998 voor het eerst de 50%, en blijft sindsdien stijgen. Vooral in de grote steden ligt dat percentage echter nog veel lager en is er sprake van veel meer huur en minder eigen bezit.

Eigen bezit van de woning wordt gestimuleerd, onder meer via de wet *Bevordering Eigen Woningbezit* uit 1999. In de motivatie achter het bevorderen van eigen woningbezit zit een rare paradox tussen meer vrijheid en meer plichten. Enerzijds wordt bezit

van een woning gelijkgesteld met grotere *vrijheid* van handelen en economische onafhankelijkheid via vermogensvorming. Als zodanig is het een onderdeel van toegenomen woonassertiviteit: "De positie van eigenaar drukt ook zelfstandigheid uit en het levert zeggenschap op om de woning naar eigen smaak aan te passen. Dit laatste is niet onbelangrijk met de huidige drang naar individuele expressie" (VROMraad, 2004:32).

Anderzijds wordt woningbezit ook bevorderd vanuit de hypothese dat een eigenaar de facto meer plichten opneemt en zorgvuldiger omgaat met huis en buurt dan een huurder: "eigenwoningbezit kan juist in stedelijke gebieden een belangrijke rol spelen in de noodzakelijke transformatieprocessen. Want eigenwoningbezit kan de betrokkenheid bij buurt en wijk vergroten" (VROM, 2001:74). "De maatschappelijke voordelen betreffen stabiele buurten, maatschappelijk betrokken bewoners, goed onderhouden woningen en het beperken van sociaal ongewenst gedrag." (Elsinga & Hoekstra, 2004:15). Voor sommige van deze verwachtingen, waaronder sociaal gedrag, is empirische ondersteuning beschikbaar, maar andere verwachtingen, zoals bijvoorbeeld de hypothese dat huurders minder sociale contacten in de wijk zouden hebben, worden door onderzoek tegengesproken.

Het bevorderen van eigen woningbezit houdt ook een gevaar in. De fragmentatie van eigendom van huizen vermindert de toepasbaarheid van andere sociale interventies: "*The wide range of powers available to tackle tenants is in stark contrast to the limited range of powers to deal with residents living in owner occupied property*" (Lister, 2004:104). Een huiseigenaar is niet uit te dagen tot sociaal woongedrag via differentiatie van de huurprijs, want die betaalt hij niet. Een huiseigenaar kan evenmin aangemaand worden tot sociaal woongedrag via een dreigende huisuitzetting. Een huis bezitten en bewonen staat niet gelijk met het willen en/of kunnen onderhouden van dat huis.

Zo heeft Vlaanderen een woonmarkt die gedomineerd wordt door eigen bezit (75%) en individuele verhuurders, met woningcorporaties in een 'residueel' stelsel (slechts 5,4% van het woningpatrimonium). Vlaamse achterstandswijken zien er veel armer uit dan Nederlandse achterstandswijken omdat bewoners wel een eigen huis bewonen, of van een individuele verhuurder huren, maar beide typen eigenaars geen middelen hebben voor onderhoud. Conflicten tussen burens worden er onderling opgelost, leidend tot verhuisgedrag van slachtoffers, of worden justitieel opgelost via het vredegerecht.

Bovendien is het lang niet zeker dat er een causaal verband is tussen bezit van een eigen woning enerzijds, en betrokkenheid op de buurt en minder asociaal gedrag anderzijds (Elsinga en Hoekstra, 2004). In het publieke debat lijkt het wel alsof alleen huurders asociaal gedrag vertonen, en eigenaars-bewoners zich steeds netjes gedragen.

In die logica is het stimuleren van woningbezit een logische strategie. Maar het kan natuurlijk ook zijn dat stabiele huishoudens met hogere opleidingen en inkomens juist de achterliggende verklaring zijn voor zowel woningbezit als buurtbetrokkenheid en sociaal gedrag. Dan is niet zozeer eigendom van eigen woning de variabele waarop beleid gericht moet worden, maar gezinsvorming, opleiding en inkomen.

Bevordering van eigendom (en binnen de eerder genoemde hypothese daarmee van buurtbetrokkenheid en sociaal gedrag) hoeft niet noodzakelijk de vorm aan te nemen van eigen woningbezit. Het kan al voldoende zijn dat burgers een eigendomsgevoel krijgen om de gewenste resultaten te behalen, zonder dat er sprake is van eigendom in economisch en/of juridisch opzicht. Het eerder genoemde theorema van Thomas wordt dan toegepast: *"If people perceive situations as real, they are real in their consequences."* Jongeren die een maagdelijk witte muur krijgen om er, al dan niet onder artistieke begeleiding, een eigen graffitikunstwerk op te plaatsen, oefenen later wel sociale controle uit en zorgen dat anderen er geen zooi van maken. Bewoners die met hulp van de gemeente de buurt een grondige poetsbeurt geven, denken wel twee keer na voor ze nadien er zelf terug een puinhoop van maken. Bewoners die via een wijk-schouw betrokken worden bij het beheer van de wijk en hun ideeën herkennen in de uitvoering, dragen ook hun steentje bij aan onderhoud en toezicht. Bewoners die als eigenaar dan wel als huurder betrokken worden bij een vereniging van wijkeigenaars krijgen een grotere betrokkenheid bij de wijk. Het gaat derhalve wellicht meer om het bevorderen van 'stadstrots', dan van eigendom in een strikt juridische betekenis.

Leefregels

In sommige gemeenten wordt burenoverlast op individueel niveau aangepakt. Zo'n voorbeeld is te vinden in Rotterdam bij het eind 2004 gestarte *Steunpunt Woonoverlast*.² In aanvulling op dergelijke geval-per-geval strategie kan een collectieve benadering uitgewerkt worden via leefregels.

Er is sprake van een 'privatisering van normbesef'. Hebben we nog wel een gezamenlijk referentiekader als het gaat om welk gedrag in het publieke domein wenselijk en aanvaardbaar is, en hoe we met elkaar wensen om te gaan? Of wordt veel irritatie veroorzaakt doordat we er allemaal andere verwachtingen op na houden? Een toenemende diversiteit in leefstijlen resulteert in een diversiteit van leefregels. Verschil van bijvoorbeeld etnische achtergrond zorgt daarbij nogal eens voor tegenstrijdige verwachtingen: "in Somalië is het gebruikelijk dat buurtbewoners nieuwe bewoners ontvangen en verwelkomen. In Nederland gaat meestal het

initiatief uit van de nieuwe bewoners om kennis te maken met de burens. Veel Somaliërs voelen zich hierdoor niet welkom." (Van Keulen en Van Beurden, 2002:132).

Net zoals leefstijlen 'hot' zijn in marketing en onderzoek, zijn leefregels dat in opbouwwerk en lokaal beleid. Op diverse plaatsen wordt gewerkt aan het gezamenlijk met een buurt afspreken van de regels die gehanteerd zullen worden in gedrag ten opzichte van elkaar. Rotterdam gebruikt daarbij de stadsetiquette, Gouda heeft daartoe de tien gouden stadsregels en Ede heeft het mEdeburgerschap. Ook in het Amsterdamse stadsdeel Osdorp en Spaarndammerbuurt wordt er aan leefregels gewerkt. In heel Amsterdam wordt er na de moord op Theo van Gogh de actie 'Wij Amsterdammers' gelanceerd en daarbinnen krijgt o.a. de campagne 'Intolerant voor intolerantie' vorm. In Maastricht treedt burgemeester Gerd Leers hard op tegen asociaal gedrag.

In internationale context worden dergelijke initiatieven aangeduid als '*good neighbour declarations*'. Steeds gaat het er om door middel van gesprek en dialoog binnen een bepaald segment van de samenleving (een buurt, een school) een reeks gedragsregels met elkaar af te spreken zodat samen leven mogelijk wordt. Die regels vormen een gemeenschappelijke basis waar boven op een diversiteit van leefstijlen ruimte krijgt.

De ervaringen met leefregels leiden tot het benoemen van een aantal kritische succesfactoren. Leefregels moeten opgesteld worden door de groep burgers die ze nadien moet naleven. Een dergelijke aanpak zou effectiever zijn omdat eigen regels herkend en opgevolgd worden, terwijl regels die van buitenaf komen genegeerd worden of een uitdaging tot overtreding vormen. Het volstaat dus niet om leefregels van één plaats te kopiëren naar een andere. Leefregels zijn immers geen product, maar een proces. Het gaat om de dialoog tussen betrokkenen, en het samen bepalen van het gemeenschappelijke gedeelte van woongedrag.

Een tweede kritische succesfactor ligt bij de uitvoering van de regels. Eens opgesteld moeten overtredingen daadkrachtig aangepakt worden, zelfs als het om kleine dingen en haast banale situaties gaat. Als je in leefregels afspreekt dat hondeneigenaren de troep van hun hond moeten opkuisen, moet er ook op de uitvoering van de afspraak gelet worden. Een paar hondeneigenaren die zich niet aan de afspraak houden, kunnen snel de leefregel onderuit halen. Daarbij speelt immers de in 1982 geformuleerde *broken window theory*³: "*if the first broken window in a building is not repaired, then people who like breaking windows will assume that no one cares about the building and more windows will be broken. Soon the building will have no windows...*" (Wilson en Kelling, 1982). Wat in deze theorie geformuleerd wordt voor fysieke infrastructuur, geldt ook voor de sociale infrastructuur en sociaal gedrag in de wijk. Burgerschap is daarmee vooral een collectief gebeuren.

Leefregels kunnen opgesteld worden zonder dat er sprake is van bestaande conflicten. Indien die er wel zijn, zijn burenbemiddeling en *mediation* alternatieve sociale interventies. Het zijn instrumenten die erkennen dat overlast ontstaat door een wanverhouding tussen gedrag en tolerantie, en beide aangepast kunnen worden. Er is dus niet noodzakelijk sprake van een duidelijke schuldige en slachtoffer, maar van behoefte tot communicatie en overleg tussen verschillende partijen.

Buurtbemiddeling gaat uit van het vermogen van burgers om zelf conflicten op te lossen. Zo pakt bijvoorbeeld Rotterdam conflicten tussen burens in de buurt zelf op. Onder het motto 'Voor en door de buurt' richt ze zich op herstel van communicatie en op (het ontwikkelen van) de kracht van mensen om zelf hun burencolict op te lossen.⁴ De bemiddelaars kiezen geen partij, luisteren met respect, onderzoeken wensen, belangen en gevoelens van mensen bij het conflict en helpen medebewoners (op basis van vertrouwelijkheid) om zelf een oplossing te vinden. De bemiddelaars zijn getrainde vrijwilligers die zelf in de buurt wonen. Ze vormen een team, werken altijd met zijn tweeën en zijn gecertificeerd. Daarbij ontvangen ze professionele ondersteuning.⁵

Mediation kent een ruimer toepassingsgebied, maar vertrekt vanuit eenzelfde uitgangspunt en is gericht op het gezamenlijk oplossen van een conflictsituatie door inzet van bemiddeling. Vaak is er wel een mogelijke oplossing, maar de betrokken partijen zien die niet meer. Hulp van een derde, onpartijdige bemiddelaar kan daar verandering in brengen.

Het begrip leefregels verwijst meestal naar het collectief expliciteren van gewenst gedrag. Er bestaan ook individuele varianten, waarbij 'hufters' op individuele maat toegesneden leefregels krijgen. In Engeland werkt de overheid sinds 2003 met een nieuwe aanpak, de zogenaamde *Anti Social Behaviour Act*. Het is een instrument dat de politie kan inzetten om burgers die ernstig hun omgeving verzieken aan te pakken. Ook burgers kunnen hufters aanmelden bij een speciaal bureau, eventueel via internet.

Het blijft niet bij de politie alleen. In buurten en wijken wordt er samengewerkt tussen de politie en burgers. Met de asocialen wordt er, wanneer de interventie slaagt, een contract afgesloten. Er wordt gewerkt met ASBO's (*anti social behaviour orders*), ISO's (*individual support orders*) en met ABC (*acceptable behaviour contract*). Wordt het contract geweigerd, dan gaat de zaak naar de rechter. Vaak is de melding en de aandacht voor de situatie, gecombineerd met de samenwerking tussen burgers, politie en dienstverleners al voldoende om de overlastgevers weer in het gareel te krijgen.

Voorwaardelijke dienstverlening en prijsdifferentiatie

"Een islamitische man die uit geloofsovertuiging weigert vrouwelijke ambtenaren van de Haagse Dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheidsprojecten (SZW) de hand te schudden, krijgt een maand geen uitkering" blokletterden verschillende kranten eind maart 2005. De zaak was natuurlijk iets complexer dan een handje schudden, maar is wel een voorbeeld van toenemend gebruik van het 'voor wat hoort wat'-principe. De Amsterdamse wethouder Aboutaleb introduceerde midden 2004 het plan om jongeren tussen 15 en 23 jaar geen uitkering meer te geven, maar verplicht deel te laten nemen aan een werkstage of verdere opleiding. Begin 2005 is dat idee verder ontwikkeld en wordt er in de Tweede Kamer gesproken over een 'leer-werkplicht' dan wel 'diplomaplicht'. Amsterdam trekt ondertussen de leeftijd op van 23 naar 27 jaar. De Raad voor Werk en Inkomen (RWI) adviseerde in april 2005 het kabinet om gesubsidieerde 'participatiebanen' in te voeren, en bijstandstrekkers te korten op hun uitkeringen indien ze dergelijke banen weigeren (RWI, 2005). De gemeente Den Bosch speelde al voor de uitzending van SBS6' probleemwijken met het plan om selectieve woningtoewijzing in te zetten om de leefbaarheid in de achterstandsbuurt Graafsewijk te verhogen (Volkskrant, 25 januari 2005). Bij selectie van huurders zal rekening gehouden worden met een eventueel strafblad. De gemeente vraagt bij een huuraanvraag van potentiële bewoners een woonadvies aan de politie. Iemand met een crimineel verleden loopt de kans niet te worden toegelaten in de wijk.

De opleving van voorwaarden rondom publieke dienstverlening is een niet-financiële variant van het profijtbeginsel en vindt inspiratie in het werk van Lawrence Mead en zijn *new paternalism*, zoals onder meer vormgegeven in het Wisconsin 'welfare to work' programma (White, 2005). Voor wat hoort wat, en publieke dienstverlening wordt gekoppeld aan inspanningen van de burger.

Belangrijk uitgangspunt daarbij moet zijn dat de gestelde voorwaarden logisch onderdeel uitmaken van de sociale interventie en bijdragen aan de te bereiken doelstelling, dus arbeidsmarktparticipatie in het voorbeeld van Den Haag en arbeidsmarktkansen in het voorbeeld van de leer-werkplicht. Ze zijn een werkend ingrediënt van de sociale interventie, en geen straf voor de situatie waaruit de zorgbehoevende tracht te ontsnappen. Bovendien moeten de gestelde voorwaarden binnen de mogelijkheden liggen van de betrokkenen. Dat vraagt om respect voor de feitelijke situatie en een continue beoordeling van wat wel of niet haalbaar is. Tenslotte mogen voorwaarden geen symbolische drempel zijn om gebruik van de publieke dienstverlening te ontmoedigen en zo eende *facto* terugtrekkende overheid te bereiken (Stanley, 2005).

Dat zou immers neerkomen op een uitholling van de solidariteit in de samenleving en niet aansluiten bij het activeren van burgers.

Een koppeling tussen wonen en burgerschap of sociaal gedrag kan gemaakt worden bij woningtoewijzing of op basis van de huurprijs en de huursubsidie. Nieuwe huurders zouden een voorwaardelijk huurcontract kunnen krijgen. Of huurders zouden bij bewezen asociaal gedrag een beperktere keuze kunnen krijgen uit de beschikbare woningen. Huurprijs en/of huursubsidie zouden de vorm kunnen krijgen van een bedrag met daaromheen ook een marge van bijvoorbeeld 25% toeslag als het sociaal gedrag van de burger te wensen over laat of vermindering bij goed gedrag.

In de commerciële markt is het relatief frequent dat prijzen aangepast worden aan gedrag van consumenten. Denk daarbij aan de bonus/malus regelingen van autoverzekeringen en het op die wijze financieel belonen van schadevrije jaren, of aan het verschil tussen telefoontikken in piek- en daluren. In de openbare sector wordt het principe spaarzamer toegepast, maar we kennen het bijvoorbeeld wel bij hoger eengeld of een kortere leenperiode voor recentere en/of populaire boeken in sommige openbare bibliotheken.

In de woonmarkt wordt het principe van voorwaardelijke dienstverlening of prijsdifferentiatie niet toegepast. Op dit ogenblik is er in Nederland alleen sprake van objectsubsidie (om *x* huizen te bouwen, om wijk *y* te herstructureren) of subjectsubsidie (huursubsidie bij laag inkomen). Er wordt niet gewerkt op gedrag met een profijtbeginsel via huurprijs of huursubsidie. De redenen voor afwezigheid van dit instrument op de woonmarkt moeten gezocht worden in zowel fundamentele bezwaren (iedereen heeft recht op een dak boven zijn hoofd; je kan hiermee alleen ingrijpen op anti-sociaal gedrag van lage inkomenshoudens) als praktische overwegingen bij de uitwerking. Die uitwerking vraagt immers om een objectieve beoordeling van woongedrag (door wie?) en vastlegging van die beoordeling. Zo stelde het Rotterdamse raadslid Metin Çelik voor te werken met een woonpaspoort⁶, waarin asociaal gedrag van een huurder wordt bijgehouden, zodat toekomstige verhuurders daar kennis van kunnen nemen. Raadslid Anne Mulder uit Den Haag doet een vergelijkbaar voorstel door te willen werken met een zwarte lijst van mensen die zich telkens opnieuw misdragen.

In buurlanden van Nederland worden pogingen gedaan om een koppeling te maken tussen huursubsidies en het gedrag van huurders. Zo is in Vlaanderen een nieuw sociaal huurbesluit in ontwikkeling waarin o.a. de voorwaarden geregeld worden waaronder sociale woningen verhuurd kunnen worden. De verantwoordelijke minister, Marino Keulen, heeft zich al positief uitgelaten over een koppeling tussen sociale huur en kennis van het Nederlands. In Antwerpen zijn zowel stad als huurders en

sociale huisvestingsmaatschappijen voorstander van een proefperiode van één jaar voor nieuwe huurders, waarbij dan kennis van het Nederlands en normaal woongedrag bepalend zijn voor verlenging. Bij de toewijzing van de gerenoveerde sociale woningen van het Silvertop-complex eind 2005 zou de sociale huisvestingsmaatschappij 'De Goede Woning' voor het eerst gaan werken met het nieuwe sociaal huurbesluit, en verhuur koppelen aan leefbaarheid.

In de Britse wetgeving introduceerde Frank Field in 2002 een '*housing benefit*' wetsontwerp. Gesteund door de Labour-partij en verguisd door oppositie en maatschappelijk middenveld, geraakte het wetsontwerp nooit ter stemming in het parlement, en werd het in de zomer 2002 ingetrokken. Bij de opening van het parlementair jaar in mei 2005 werd een nieuw wetsontwerp rond *housing benefit* aangekondigd, maar daarvan moet de bespreking in het parlement nog beginnen. Wel is in het kader van het werk rond de *anti-social behaviour orders* de mogelijkheid gecreëerd dat verhuurders overlastgevers voor onbepaalde duur overschakelen naar een proefperiode, de zogenaamde *demoted tenancies*.

Ervaringen uit het Verenigd Koninkrijk laten ook zien dat voorwaardelijke dienstverlening niet noodzakelijk verbonden hoeft te zijn aan een bestraffend optreden maar ook in goede dienstverlening aangrijpingspunten kan vinden. Verschillende Britse woningcorporaties werken al enige tijd met de zogenaamde *Gold Service*.⁷ De essentie ligt in een selectieve betere dienstverlening vanuit de corporatie specifiek voor die klanten die zich 'goed' gedragen. Dat goed gedrag wordt deels omschreven als op tijd de huur betalen, deels als afwezigheid van asociaal gedrag. De voordelen liggen in snellere dienstverlening door de hersteldienst, financiële voordelen in lokale winkels, goedkopere verzekering van de inboedel, toegang tot opleidingstrajecten, etc. De resultaten zijn veelbelovend en er wordt dan ook vanuit Nederland met interesse gekeken naar mogelijke vertaling van deze sociale interventie naar de Nederlandse situatie (Van der Graaf, 2003). Woningcorporatie 'De Woonplaats' uit Enschede⁸ heeft al een *Gold Service* voor haar goede huurders ingevoerd. Ook hier zijn het op tijd betalen van de huur en het vermijden van overlast indicatoren van goed huurderschap.

De 'huffer'-aanpak en de hufferhut

Lastige bewoners die voor overlast zorgen krijgen traditioneel een aantal verwittigingen en worden uiteindelijk verplaatst naar een andere wijk. Er is sprake van 'horizontale huisuitzetting'. Meestal wordt daarmee de overlast alleen maar tijdelijk bij andere burens neergelegd en vormt het geen structurele oplossing.

De gemeente Kampen heeft daarom al ruim tien jaar vier wooncontainers op een bedrijfsterrein waar extreem asociaal geplaatst worden. Ze krijgen zo huisvesting op basisniveau en maatschappelijke ondersteuning (zoals verslavingszorg, maaltijdvoorziening). Aan de 'woning' zelf kan weinig waardeverlies berokkend worden en de bewoners kunnen alleen elkaar overlast veroorzaken (hoewel nabijgelegen recente nieuwbouw wel opnieuw overlast heeft). Het bestaan van de wooncontainers als een vorm van deze laatste-kanswoningen werkt ook als een stok achter de deur voor andere overlastgevers en het voor hen ontwikkelde tweede kansbeleid (van den Handel en Reijnhoudt, 2005).

Het verschijnsel wooncontainers krijgt navolging. In Maastricht werden aanleuncontainers geplaatst naast het opvanghuis van het Leger des Heils. Elders gaat het om plannen en voorstellen, voorlopig zonder beslissingen of uitvoering. Zo stelt VVD-er Anne Mulder in Den Haag voor om mensen met ernstig sociaal woongedrag bij elkaar te plaatsen in een 'Tokkie-buurt'. Intensieve begeleiding moet ervoor zorgen dat een dergelijke verplaatsing tijdelijk is. Burgemeester Dales van Leeuwarden overweegt ook bewoners met een overlastgeschiedenis naar containerwoningen te verwijzen.

Op basis van deze groeiende belangstelling voor alternatieve woonvormen voor overlastgevers is SEV (voorheen Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting) in 2005 op verzoek van het ministerie van VROM gestart met het experiment 'rare huizen voor rare mensen' (Singelenberg en Tabak, 2005). Het gaat daarbij "het ontwikkelen en op proef realiseren van nieuwe kleinschalige woonconcepten aan de onderkant van de woningmarkt".⁹

Zijn wooncontainers een eufemisme voor verbanning uit de samenleving, het ultieme bewijs van maatschappelijk onmacht ten opzichte van sociaal gedrag? Frank Field heeft het over "*indestructible sin bins, where families will remain until they learn to behave*" (Lister, 2004:104), en dan heeft het iets van het vagevuur, waar men moet branden voor zijn zonden. Of zijn ze de sociale variant van de huisuitzetting, waarbij dakloosheid vermeden wordt?

Tweede-Kamerlid Co Verdaas introduceerde eind 2004 bij de bespreking van de begroting van VROM het begrip 'woonladder'. Daarmee verwijst hij naar een verticale hiërarchie van woonvormen, een continuüm met een vrijstaand huis met Engelse landschaptuin en zwembad tegenover dakloosheid als uitersten. Die woonladder is momenteel niet volledig uitgebouwd, en mist een aantal van de onderste treden. Er zijn geen woonvormen voor overlast gevende burgers anders dan de zware maatregel van huisuitzetting en dakloosheid. Als voorbeelden van dergelijke ontbrekende treden noemt hij sociale pensions en begeleid wonen. Verdaas pleit voor het door-

breken van het taboe op suboptimale woonvormen en vlottere degradatie op de woonladder bij asociaal gedrag. Daarbij wordt een combinatie gemaakt van een collectief belang (vermijden van overlast) en een individueel belang (menswaardige huisvesting en steun om uit armoede en ellende te komen): "Mijn voorstel houdt in dat je mensen die overlast veroorzaken sneller kunt uitzetten, mits je ze meteen opvangt op een lagere trede op de woonladder. Een sobere woning, bijvoorbeeld in een plantsoen of aan de rand van een buurt. Wat voor mij voorop staat is dat mensen niet aan hun lot worden overgelaten en dat de stap naar boven op de woonladder weer gezet kan worden als een huishouden daar aan toe is. Zo'n voorstel is goed voor de buurt en goed voor de overlastveroorzakers zelf." (Verdaas bij Netwerk, februari 2005). Het idee van de woonladder kan op steun rekenen vanuit VVD en CDA, waardoor er een kamermeerderheid ontstaat. Aan Minister Dekker wordt gevraagd het idee uit te werken en tot uitvoering te brengen.

Of een sociale interventie bestaande uit wooncontainers en een woonladder met 'substandaard wonen' in de uitvoering een sociale dan wel asociale maatregel is, zal afhankelijk zijn van de concrete maatregel en of er krachtiger werk gemaakt wordt van het stijgen dan wel het dalen op de woonladder. Niet het bestaan van lagere sporten op de woonladder is als zodanig asociaal. Het gaat meer om de dynamiek op die woonladder, en of daar sprake is van een opwaartse sociale mobiliteit dan wel een overwegend neergaande beweging. Vanuit dat perspectief is het opvallend dat de bewoners van de wooncontainers in Kampen er al bijna een decennium wonen, en er nauwelijks sprake lijkt te zijn van reïntegratie. De vraag dringt zich dan ook op of een sociaal hostel, zoals op verschillende plaatsen door de maatschappelijke opvang georganiseerd, niet meer opwaartse mobiliteit biedt dan wooncontainers.

5. Conclusies

Het zwaartepunt van de discussie over woongenot verplaatst zich de afgelopen jaren duidelijk van de hoeveelheid woningen en de kwaliteit daarvan naar een brede invulling van woongenot. Daarbij gaat het zowel om nieuwe dienstverlening en zorgarrangementen, als om het vrijwaren van het woongenot van asociaal gedrag van burens of andere wijkgebruikers. "De consequentie van dergelijke initiatieven is dat 'wonen' steeds minder wordt gedefinieerd vanuit het fysieke object en steeds meer vanuit levensstijl of -behoefte, gecombineerd met binding aan een geografisch gebied. De implicatie is dat er geen

natuurlijke begrenzing aan het concept wonen is." (Brandsen en Helderma, 2004:116) Of bij de toegenomen aandacht voor woonoverlast sprake is van een significante toename van dergelijk asociaal gedrag is minder duidelijk, maar ook minder relevant. De pijndrempel ten aanzien van dergelijk gedrag is verlaagd, als tenminste uitspraken over overlast als indicator gezien kunnen worden. Media zorgen dan voor een uitvergroting van het onbehagen met programma's over de Tokkies of SBS6' probleemwijken.

Als antwoord op het bijgestelde perspectief op woongenot worden nieuwe sociale interventies ontwikkeld die het sociaal gedrag moeten bevorderen dan wel asociaal gedrag verhinderen. Daarbij gaat het dan om bevorderen van eigendom(sgevoel), het opstellen van leefregels, werken met voorwaardelijke dienstverlening en de uitbouw van een volledige woonladder.

Impliciet wordt door het gebruik van juist deze sociale interventies aangesloten bij een traditie van vertrouwen in maakbaar burgerschap. Die traditie kreeg eerder vorm in 'woningopzichteressen' die toekeken op burgerlijke waarden en normen (De Regt, 1984) of de woonscholen uit de jaren vijftig waar gewerkt werd aan de heropvoeding van sociaal zwakke gezinnen. Voorbeelden daarvan waren De Ravelijn in Maastricht of Parkwijk in Haarlem, en woonkampen in Drenthe (Maandag en Van der Mee, 2005). De combinatie tussen woonassertiviteit en burgerschap is derhalve slechts de meest recente ontwikkeling in een eeuwenoude aandacht voor 'woonbeschaving' en politics of behaviour (Flint, 2004). De 'beschavende huisvester' (Deben, 1988) is een rol die opnieuw in het bereik van de woningcorporaties ligt.

Noten

Deze tekst bouwt verder op een bredere analyse van het begrip burgerschap voor lokaal beleid, begin 2005 gemaakt door Fontys Hogeschool Sociale Studies op vraag van de gemeente Eindhoven (Steyaert, Bodd en Linders, 2005).

1. Er bestaan vele definities van het begrip 'verzorgingsstaat', en discussies over wat daar wel of niet bij hoort. Het gaat te ver in deze publicatie op deze definitiekwestie in te gaan. Algemeen verwijst verzorgingsstaat hier naar democratische samenlevingen waarin individuele en collectieve ontwikkeling samen gaan en er sprake is van een risico- en inkomenssolidariteit tussen burgers via sociale zekerheid (geld) en publieke dienstverlening (in natura).
2. Zie www.sw-r.nl.
3. Deze theorie vormde de basis voor het *zero-tolerance* beleid van New Yorkse burgemeester Guiliani.
4. Ga voor meer informatie over Buurtbemiddeling na www.buurtbemiddeling.org.
5. De diverse ervaringen met buurtbemiddeling worden verzameld door het Centrum voor Criminaliteitsbeheersing en Veiligheid (zie www.hetccv.nl).
6. Het door Metin Çelik gehanteerde concept van een 'woonpaspoort' dient niet verward te worden met www.woonpaspoort.nl.
7. 'Gold Service' wordt zowel door de Irwell Valley Housing Association uit Manchester (zie www.irwellvalleyha.co.uk) als door de Glasgow Housing Association (zie www.gha.org.uk/glasgowgold) aangeboden.
8. Zie www.de-woonplaats.nl.
9. Zie ook www.sev.nl.

